

Östbulletinen

Nr. 3, 2018, årgång 22

Innehåll

Varför tidigarelades Azerbajdzjans presidentval?

Sofie Bedford.....2

Sjostakovitj och revolutionen - triumf och tragedi

Hans Wolf.....10

Michail Quadri – Sjostakovitjs utraderade vän

Magnus Ljunggren.....12

Sällskapet

FÖR STUDIER AV RYSSLAND CENTRAL
& ÖSTEUROPA SAMT CENTRALASIEN

Varför tidigarelades Azerbajdzjans presidentval?

Sofie Bedford, forskare vid Institutet för Ryssland- och Eurasienstudier (IRES) vid Uppsala universitet

När presidentval hölls i Azerbajdzjan den 11 april i år (2018) var det mer än sex månader tidigare än vad vallagen föreskrev. Å ena sidan var detta ingen överraskning eftersom president Alijev redan 2016 säkrat bland annat rätten att utlysa nyval i en kontroversiell konstitutionell folkomröstning.¹ Å andra sidan verkade ingen, trots allt, vara riktigt förberedd på det presidentdekret som i början av februari 2018 meddelade att valet skulle hållas så tidigt som i april. Datumändringen innebar att potentiella kandidater endast hade en dryg månad på sig att bedriva valkampanjen och förhindrade dessutom internationell långtidsobservation av valet.

Trots det är det inte sannolikt att tidigareläggningen av valet faktiskt förändrade resultatet. Som vanligt när det gäller azerbajdzjanska val var det tveklöst att den sittande presidenten skulle bli omvald – igen.² De runt 86 procent av rösterna han fick denna gång säkrar hans presidentskap ända fram till 2025 då han kommer att ha suttit vid makten i hela 22 år. Även om valresultatet var förutsägbart och i det närmaste ointressant började i kölvattnet av presidentens dekret ett stort antal spännande rykten att cirkulera om vilka anledningarna var till att myndigheterna kände sig tvungna att i all hast anordna nyval. Trots att vi troligtvis aldrig får veta huruvida några av dessa 'verkligen' var sanna är de ändå intressanta eftersom de ger en idé om vilka frågor som är aktuella och engagerar befolkningen, något vi vet förhållandevis lite om, givet att landet sällan är fokus för vare sig akademiska, journalistiska eller policystudier.

I den här artikeln kommer jag därför först kort att titta närmare på några av valryktena i ljuset av utvecklingen i landet i stort. Därefter kommer jag särskilt att fokusera på teorin att valet hölls i april istället för i oktober för att förhindra oppositionspolitikern Ilgar Mammadovs kandidatur, vilket i det närmaste kan

¹ Brody, Mark, "Just Like in Europe but Not Really. Constitutional Referendum in Azerbaijan." *Baltic Worlds*, online November 21 2016. <http://balticworlds.com/just-like-in-europe-but-not-really/?s=azerbaijan>; Dominioni, Samuele. "The Mechanism of Direct Democracy in Authoritarian Countries: The Case of the Constitutional Referendum in Azerbaijan." *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization* (25)4 (2017): 435-453.

² Bedford, Sofie "Everybody Knows Who Will Win. Presidential Elections in Azerbaijan". *Baltic Worlds*, online 24 October 2013. <http://balticworlds.com/presidential-election-in-azerbaijan/>

sägas ha 'bekräftats' i och med att Mammadov i augusti i år frigavs efter fem år i fängelse. Den utvecklingen öppnar nämligen för en intressant diskussion om varför det oövervinnerliga auktoritära ledarskapet i Azerbajdzjan, där oppositionen sedan länge är helt marginaliserad, kan tänkas ha sett Mammadov som ett så allvarligt hot att det krävde drastiska åtgärder, det vill säga nyval ett halvår innan utsatt datum.

Rykten om vacklande ekonomi och social oro

Ett vanligt förekommande rykte var att tidigareläggningen av valet var relaterat till de ekonomiska svårigheter som landet står inför. Azerbajdzjans ekonomi är en av de mest oljebaserade i världen och har därför drabbats hårt av fallande oljepriser.³ 2015 devalverades den azerbajdzjanska manaten inte mindre än två gånger och förlorade mycket av sitt värde. Sedan dess har landets finanssektor haft fortsatt svårt och bland annat kämpat med en kraftigt försvagad banksektor. Med hjälp av den statliga oljefonden har myndigheterna lyckats undvika total katastrof. Man har också introducerat reformer för att bland annat minska korruptionen i den statliga sektorn och diversifiera ekonomin.⁴ Ändå har den försämrade situationen under de senaste åren lett till ett antal protestaktioner runtom i landet.⁵

Eftersom den här typen av offentliga missnöjesyttranden är mycket ovanliga i Azerbajdzjan där staten strikt kontrollerar det fria ordet säger de något om hur hårt befolkningen drabbats av den ekonomiska kris vars existens förnekas av regeringen. Protesterna har hittills varit småskaliga och kunnat 'hanteras' lokalt. Det lär ha funnits en oro bland myndigheterna för att något skulle hända före det planerade valet i oktober som riskerade att spä på den sociala oron och försvåra ett annars okomplicerat omval. En sådan utlösande faktor skulle kunnat vara en tredje devalvering, något det spekulerats mycket kring.⁶ Än har emellertid ingen sådan inträffat och tack vare den förlängning av presidentens mandattid som infördes 2016 (också ett resultat av den infamösa folkomröstningen) så har Alijev nu hela sju (istället för fem) år på sig att försöka styra upp i finanserna och stabilisera läget.

Rykten om impopulär konflikthantering och extern inblandning

Nagorno-Karabachkonflikten är utan tvekan den mest tongivande frågan i den azerbajdzjanska politiska och samhällseliga debatten. Därför är det inte förvånande att den också dök upp i diskussionerna kring valet. Likväl gav spekulationerna på detta tema ett ganska vagt intryck. Enligt ett rykte planerade

³ Ahmadov, I. 2016. "Azerbaijan's New Macroeconomic Reality: How to Adapt to Low Oil Prices" *Caucasus Analytical Digest* 83: 2-5.

⁴ https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/print_aj.html

⁵ Guliyev, F. 2016. "Azerbaijan: Low Oil Prices and Their Social Impact." *Caucasus Analytical Digest* 83: 16-21.

⁶ <https://eurasianet.org/s/azerbaijan-calls-snap-presidential-elections>

myndigheterna i Baku någon typ av eftergifter i fredsprocessen och därför ville man, liksom i det ovanstående exemplet, hålla valet tidigare för att föregripa eventuella protester mot sådana impopulära åtgärder.⁷ Mer vanligt förekommande var teorier, som visserligen relaterar till konflikten men snarare handlar om negativ påverkan av "externa aktörer." Specifikt nämndes förstas Armenien som fortfarande ockuperar en stor del av Azerbajdzjans territorium och Ryssland som anses vilja tillskansa sig otillbörligt inflytande i närområdet (och som dessutom är i militär allians med Armenien). Det påpekades att ett val i april skulle minska risken för att dessa länder blandade sig i den azerbajdzjanska inrikespolitiken, eftersom de hade egna val att oroa sig för i april respektive mars.⁸

President Ilham Alijev Källa: azernews.az

Rykten om maktkamp på högsta nivå

Sedan 2003 när den nuvarande presidenten Ilham Alijev efterträdde sin far Hejdar Alijev på posten har det varit populärt att beskriva Azerbajdzjan som en dynasti.⁹ När Ilham Alijev i februari 2016 tilldelade sin fru, Merhiban Alijeva, en av de två nyinstittade vicepresidentposterna (också ett resultat av konstitutionsändringen) fick naturligtvis de som sagt att den azerbajdzjanska politiken är

⁷ Diskussion med demokratiaktivist i Baku april 2018.

⁸ <https://jamestown.org/program/perfect-timing-azerbaijan-calls-snap-presidential-elections/>

⁹ <https://www.ft.com/content/ec158937-cbe9-3b8a-a9af-dfabe5b4f4bd>

ett familjeföretag vatten på sin kvarn.¹⁰ Mer eller mindre konstant florerar också rykten om att Alijeva i sinom tid ska överta presidentposten. Inför det förra presidentvalet (2013) nominerades hon till och med av det regimvänliga Demokratiska Azerbajdzjanska Världspartiet.¹¹ Nomineringen rann snabbt ut i sanden när den inte verkade få stöd hos familjen, men fick ändå mycket uppmärksamhet. Intressant nog tycktes presidenthustruns kandidatur ha visst stöd bland befolkningen, särskilt hos kvinnor. Därför är det inte märkvärdigt att liknande grubblerier förekom också i samband med detta val. Någon påstod att familjen bestämt att hålla valet med kort varsel för att få henne vald snabbt utan krångel.¹² En annan talade om behovet av att "lösa allt" innan någonting händer eftersom presidenten lider av en okänd dödlig sjukdom.¹³ I det senare fallet är likheten med de konspirationsteorier som omger den tidigare presidenten Hejdar Alijevs bortgång påfallande. De går dessutom igen i berättelser om andra post-sovjetiska auktoritära statschefer, och till och med många sovjetiska partiledares, död.¹⁴

En till synes motsatt teori föreslog att valet tidigarelades på grund av en maktkamp på högsta nivå som sägs ha pågått under de senaste åren.¹⁵ Enligt rykten hölls valet tidigare för att förhindra att Alijeva förberedde sin kandidatur och därmed krönte Pasjajev-klanen (som presidentens hustru tillhör) i toppen på maktpyramiden på bekostnad av den enklav från Nachitjevan som hennes man tillhör och som dominerat sedan Alijev den äldres tid.¹⁶

Rykten om hot mot den politiska stabiliteten

Ett av de mest ihärdiga ryktena framhärddade att tidigareläggningen av valet föranleddes av att myndigheterna planerade ett frisläppande av Ilgar Mammadov, ledaren för oppositionspartiet ¹⁷ REAL (Republikanskt Alternativ).¹⁸ Mammadov häktades i februari 2013 anklagad för att ha organiserat de våldsamma protester som ägde rum i staden Ismajili en månad tidigare. De flesta misstänker att den egentliga anledningen till hans gripande var hans plan att ställa upp i presidentvalet samma år. Det ansåg också Europadomstolen för mänskliga rättigheter som redan 2014 fann att Mammadovs frihetsberövande var politiskt motiverat och således olagligt. Det europeiska engagemanget i Mammadovs fall blev med tiden ett allt större irritationsmoment för den

¹⁰ <https://globalvoices.org/2017/02/21/government-in-azerbaijan-its-a-family-affair/>

¹¹ <https://www.rferl.org/a/azerbaijan-nomination-president--aliyeva/25027699.html>

¹² Diskussion med ordföranden i en lokal biståndsorganisation i Bakus april 2018.

¹³ Onlinediskussion med en känd azerbajdzjansk oppositionspolitiker, mars 2018.

¹⁴ <https://www.rferl.org/a/karimov-death-other-dictators-mystery-deception-/27964175.html>

¹⁵ <https://eurasianet.org/s/azerbaijans-new-vice-presidents-and-its-house-of-clans%3B>

¹⁶ <https://www.meydan.tv/en/site/politics/21945/>

¹⁷ Från att inledningsvis ha kallat sig 'rörelse' övergick REAL senare till benämningen 'parti.' Efter att utan framgång försökt boka en fysisk lokal hölls den första partikongressen via internet 7-8 april 2018. Partistatusen är heller ännu inte officiellt registrerad.

¹⁸ <https://eurasianet.org/s/azerbaijan-calls-snap-presidential-elections>

azerbajdzjanska regeringen. Efter att deras upprepade krav på hans omedelbara frisläppande inte hörsammats tog ledamöterna i Europarådets ministerkommitté i oktober 2017 det unika beslutet att vidta rättsliga åtgärder mot Azerbajdzjan och återlämna ärendet till domstolen. När sedan Novrus Mammadov, rådgivare till den azerbajdzjanska s rådgivare i utrikespolitiska frågor, i december samma år officiellt öppnade för att Ilgar Mammadov kunde släppas fri ”under vissa omständigheter”¹⁹ var det många som fick upp hoppet. Likafullt dröjde det ytterligare åtta månader, tills det den 13 augusti 2018 tillkännagavs att han fick lämna fängelset. Han frikändes inte men straffet omvandlades till villkorlig dom vilket innebar att han undgick de två sista åren i fångenskap. Det verkar således som att en av anledningarna till att presidentvalet hölls i april istället för i oktober skulle kunna varit att myndigheterna inte ville riskera Mammadovs kandidatur. Frågan som infinner sig är varför.

Fallet Ilgar Mammadov och hotet från ett val som inte följer manus

Som nämndes inledningsvis är den politiska oppositionen (liksom all annan opposition) i det närmaste helt marginaliserad i Azerbajdzjan. De två stora oppositionspartierna Folkfronten och Musavat har under nästan två decennier kämpat i stark motvind och har sedan 2010 inte ens symbolisk representation i parlamentet.²⁰ Deras ledare har kommit att starkt ifrågasättas både nationellt och internationellt. Den allvarligaste kritiken har riktats mot deras oförmåga att samarbeta. Att de trots ett gemensamt mål inte lyckades enas kring en presidentkandidat har beskrivits som en omständighet som främjade Ilham Alijevs makttillträde 2003.²¹ Bland befolkningen dominerar en negativ attityd till all opposition. Denna tycks å ena sidan bygga på statens anti-oppositions-diskurs, som pekar ut alla som kritiserar status quo, som problemskapare (eller till och med landsförrädare) med målet att destabilisera landet. Å andra sidan är många i befolkningen besvikna över att oppositionen inte lyckats "leverera" politisk förändring varken genom val eller revolution. Även om befolkningen i allt högre grad misstror de auktoritära ledarna ser de alltså inte oppositionen som alternativ. När REAL grundades 2009²² var det många, särskilt bland de unga,

¹⁹ <https://jam-news.net/?p=74991>

²⁰ Guliyev, Farid (2013b) ”Oil and Regime Stability in Azerbaijan”. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization* 21 (1): 113–147; La Porte, Jody. ”Hidden in Plain Sight: Political Opposition and Hegemonic Authoritarianism in Azerbaijan”. *Post-Soviet Affairs*.(31).4 (2015): 339-366.

²¹ Badalov, Rahman & Niyazi Mehdi (2005) ”The Political Institutions of Azerbaijan: A Dichotomy between Text and Reality” i Armineh Arakelian & Ghia Nodia (ed.) *Constitutional/Political Reform Process in Georgia, in Armenia and Azerbaijan: Political Elite and Voices of the People*. Tbilisi: International IDEA and CIPDD (141-158); Cheterian, Vicken (2010) ”Azerbaijan” i Donnacha Ó Beacháin & Abel Polese (ed.) *The Colour Revolutions in the Former Soviet Republics*. Milton Park, Abingdon: Routledge (s. 101–117).

²² REAL startades som en proteströrelse mot den konstitutionella folkomröstning 2009 som avskaffade begränsningen för hur många mandatperioder en president kunde sitta vid

som såg rörelsen som ett hopp om förändring. Det faktum att dess ledare var välutbildade, hade framgångsrika karriärer inom sina respektive yrken, och framförallt inte hade koppling till den 'traditionella,' avdankade politiska oppositionen gjorde att man inledningsvis lyckades positionera sig som en 'ny kraft.' När Mammadov arresterades gick luften lite ur REAL. Dessutom började myndigheterna vidta en rad repressiva och framförallt preventiva åtgärder mot ledare, medlemmar och aktiviteter.

En viktig aspekt av s.k. elektoral autokratier som Azerbajdzjan är just att de som är vid makten ser till att politiska alternativ aldrig ges möjlighet att växa sig starka. På så vis kan de undanröjas utan att behöva bemötas med brutalitet.²³ Det vill säga att även om systemet uppvisar alla de institutioner som kännetecknar en demokrati, inklusive val, så saknas i praktiken de grundläggande fri och rättigheter som försäkrar att det faktiskt finns valmöjligheter. Val i elektoral autokratier är generellt minimalt inkluderande (med allmän rösträtt), minimalt pluralistiska (oppositionspartier tillåts delta, men det är till exempel svårt att registrera partier), minimalt konkurrensvänliga (partier och kandidater utanför det ledande skiktet tillåts vinna röster och mandat, men inte vinna valet) och minimalt öppna (oliktänkande är inte föremål för massivt, men ofta selektivt och sporadiskt förtryck).²⁴ Valen är kort sagt organiserade för att garantera att det auktoritära systemet hålls intakt och det är ingen överdrift att säga att de nuvarande ledarna i Azerbajdzjan, trots upprepade val, lyckats med att konstant dominera den politiska arenan. Den sittande presidenten har aldrig fått mindre än 75 procent av rösterna i något val och hans far (den tidigare presidenten) aldrig mindre än 77 procent. Likaså får presidentens stödparti "Yeni Azerbajdzjan" (YAP) alltid en majoritet av platserna i parlamentet.²⁵

I det azerbajdzjanska fallet kan vi därför konstatera att ingen idag, varken bland befolkningen i stort eller inom oppositionen, tror att systemet kan förändras via val. Tidigare menade oppositionspartierna att de hade en chans att få en majoritet av rösterna, men under de nuvarande förhållandena ser även de detta som högst otroligt. Istället beskriver många oppositionella aktörer valkampanjen som det enda tillfälle då de har tillgång till befolkningen som helhet, och valen blir på så vis ett verktyg för dem att "få ut sitt budskap" snarare än att försöka bli valda. Bland allmänheten uppfattas följaktligen oppositionens roll i valen (och i stort) som symbolisk snarare än relevant, vilket inte är så konstigt. Det finns en hel del forskning som visar hur val i den här typen av kontext blivit ett verktyg

makten och alltså de facto gav Ilham Alijev möjlighet att ställa upp för omval en andra gång 2013 och sedermera också en tredje gång 2018.

²³ La Porte 2015.

²⁴ Schedler, Andreas (2006) »The Logic of Electoral Authoritarianism» in Andreas Schedler (ed.) *Electoral authoritarianism: The dynamics of unfree competition* (1–23). Boulder: Lynne Rienner.

²⁵ Bedford, Sofie, "Val för att bevara status quo: elektoral autokrati och stabilitet i Azerbajdzjan", *Nordisk Østforum* (29)1 2015: 5–32

för att stärka autokratier, snarare än ett uttryck för folkvilja, eftersom de på olika sätt kan hjälpa regimen att övervinna de horisontella och vertikala hot de upplever mot sitt styre.²⁶

Jag har tidigare skrivit om hur den elektoral autokratin i Belarus har lett till att valen kan förstås som en slags återkommande teaterföreställning. Staten håller val för sakens skull (inte för att de befolkningen möjlighet att välja politiska representanter) och oppositionen deltar av samma anledning. Den stora allmänheten är bara (ofta likgiltiga) åskådare.²⁷ På samma sätt uppfattas de sju kandidaterna i årets presidentval i Azerbajdzjan – som säger sig utmana den sittande presidenten – också som skådespelare. Vissa av dem har medverkat i pjäsen om valet upprepade gånger.²⁸ Talande nog beskrivs dessa i folkmun ofta som marionetter.²⁹ Likaså uppfattades oppositionspartierna Folkfronten och Musavats bojkott av valet som en del av föreställningen. Valets bristande legitimitet illustreras väl av olika internetinitiativ, som till exempel gör narr av de så kallade marionettkandidaterna³⁰ eller påpekar deras brist på trovärdighet³¹. Sådana inlägg är tragikomiska såtillvida att de illustrerar ett allvarligt problem – att val och politik i allmänhet har kommit att betraktas som något irrelevant och onödigt. Om politik inte betyder något, så är det ju heller inte nödvändigt att byta president eller regering och följaktligen stabiliseras det auktoritära systemet.³²

Mot bakgrund av detta tycks det mer än osannolikt att Mammadov, även om han kunnat ställa upp som kandidat, skulle kunnat vinna valet. Kanske var det snarare så att om han kunnat driva sin kandidatur fanns en risk att den uppfattats som trovärdig, vilket skulle varit ett ovälkommet avbrott i pjäsen om valet och ett hot mot den politiska apati som skyddar regimen. Det som talar för det är att samtidigt som intresset för och tron på REAL falnat, tycks Mammadovs personliga politiska position stärkts av hans tid bakom galler. Många i Azerbajdzjan uppskattar till exempel att han under fängelsevistelsen vägrade att erkänna sig skyldig och be presidenten om 'ursäkt,' trots att det enligt uppgift skulle kunnat få honom frigiven tidigare.³³ Europarådets upprepade försök att få honom

²⁶ Gandhi, Jennifer & Ellen Lust-Okar (2009) "Elections under Authoritarianism". *Annual Review of Political Science* 12: 403–422.

²⁷ Bedford, Sofie. "The Election Game: Authoritarian Consolidation Processes in Belarus", *Democratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization* (25)(4) 2017: 381-406

²⁸ <https://www.meydan.tv/en/site/politics/27959/>

²⁹ Bedford, Sofie and Laurent Vinatier. "Resisting the Irresistible: Failed Opposition' in Azerbaijan and Belarus Revisited", *Government and Opposition*, Online first, February 13 2018

³⁰ [facebook.com/photo.php?fbid=10156012065566421&set=a.10151008940776421.472796.660526420&type=3&theater](https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10156012065566421&set=a.10151008940776421.472796.660526420&type=3&theater)

³¹ [facebook.com/AZElections/photos/a.403128969827058.1073741850.214300028709954/1125340700939211/?type=3&theater](https://www.facebook.com/AZElections/photos/a.403128969827058.1073741850.214300028709954/1125340700939211/?type=3&theater)

³² Bedford 2017.

³³ <https://www.nhc.no/en/azerbaijan-leading-opposition-politician-freed-from-prison/>

frisläppt har bidragit till att både spä på och understryka hans betydelse som politiker. I tidigare forskning har konstaterats att val är ett sätt för auktoritära ledare att visa att de fortfarande har folkligt stöd – det spelar ingen roll om detta stöd är 'äkta' eller 'köpt'.³⁴ Genom att tidigarelägga presidentvalet kunde de azerbajdzjanska ledarna visa sin fortsatta hållbarhet utan att Mammadovs kandidatur riskerade att komplicera situationen.

Informella officiella förklaringar

Avslutningsvis så erbjöd presidentens dekret intressant nog ingen egentlig anledning till att valdagen tidigarelades. Senare har olika statliga företrädare föreslagit att valet hölls under våren eftersom ett val i oktober inkräktade på planeringen av olika viktiga nationella och internationella höstevenemang.³⁵ Detta klarläggande bör ses mot bakgrund av de omfattande ansträngningar som gjorts under senare år för att placera Azerbajdzjan, och särskilt huvudstaden Baku, på kartan som framgångsrik värd för internationella megaevents.³⁶ Förutom den Formel 1 tävling och Baku International Humanitarian Forum som nu är årligen återkommande tillställningar har myndigheterna under 2018 planerat stora festligheter till minne av den kortlivade självständiga Demokratiska Republiken Azerbajdzjans 100-årsdag.³⁷ Kort sagt så var det bättre att få valet 'ur vägen' så att presidenten kunde fokusera på andra mer angelägna aktiviteter. Medan en sådan inställning i andra kontexter kanske framstår som egendomlig förefaller den i det azerbajdzjanska fallet rimlig. Den bekräftar dessutom, enligt min åsikt, att valet som sådant snarast uppfattas som en formalitet. En azerbajdzjansk parlamentsledamot framhöll att anledningen till att valet tidigarelades var att presidentvalet 2025 annars skulle sammanfalla i tid med parlamentsvalet (till följd av den förlängda presidentmandatstiden), vilket kunde innebära byråkratiska komplikationer.³⁸ Jag anar att det finns en hel del trovärdighet i båda dessa i sammanhanget inte särskilt spektakulära förklaringar. Det verkar skäligt att det till stor del var administrativa överväganden, i kombination med Mammadovfallets dynamik, som ledde till ett förändrat valdatum. Men spänningen och möjligheten till intressanta spekulationer lever naturligtvis kvar eftersom vi aldrig kommer att kunna veta med säkerhet.

³⁴ Schedler, Andreas (2009a) Electoral Authoritarianism” i *The SAGE Handbook of Comparative Politics*. Los Angeles: Sage (381).

³⁵ <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Azerbaijan/What-s-behind-Azerbaijan-s-snap-elections-186093>

³⁶ <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15387216.2016.1146621?journalCode=rege20>

³⁷ <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/2857423.html>

³⁸ <https://www.azernews.az/nation/126751.html>

Sjostakovitj och revolutionen - triumf och tragedi

Hans Wolf, musikkritiker

Vanligtvis brukar 1930-talet beskrivas som det katastrofala årtiondet för Dmitrij Sjostakovitj – i 1932 års kulturdekret markerades övergången från socialrealism till socialistisk realism. Fyra år senare förklarades hans opera ”Lady Macbeth från Mtsensk” vara ”Kaos i stället för musik” i en recension i Pravda som han kunde läsa under turné i Archangelsk. Den var bara ett av de tecken i tiden som finns närmare beskrivna i Östbulletinen 2014:3 (”Diktat i stället för musik”).

Som kontrast skildras det föregående årtiondet gärna som en triumfens tid för Sjostakovitj, inte minst genom det sensationella genombrottet med första symfonin efter uruppförandet av Leningradfilharmonikerna under ledning av Nikolaj Malko 1926. Den blev också en internationell succé. Kulturutvecklingen präglades av experiment och frihet med inslag av futurism, mot bakgrunden av den nya ekonomiska politiken som redan på Lenins tid satt agendan för låt vara nödtvunget nytänkande.

Vart utvecklingen inte bara var på väg utan redan hade nått i slutet av tjugotalet skildras i en artikel här intill av Magnus Ljunggren. Sjostakovitjs tonsättarkollega Michail Quadri avrättades tillsammans med några kamrater 1929; han hade tillägnats första symfonin, en dedikation som Sjostakovitj nu måste avlägsna. Vad hade intill dess varit hans plats i det rysk-sovjetiska samhället och hur bemötte det honom?

Enligt den officiella sovjetiska bilden skulle Sjostakovitj som tioåring i folkmassan ha hälsat Lenin välkommen till Finska bangården i Petrograd den 16 april 1917. Att han var där för att han visste vem som skulle komma är dock ytterst osannolikt. Det var dagliga demonstrationer och folksamlingar. På äldre dagar mindes Sjostrakovitj inte något av detta, men enligt sonen Maxim hade han tidigare erinrat sig händelserna mest för att ansamlingarna av människor skrämde honom.

Redan då hade musiken ett avgörande och dominerande inflytande i hans liv. Samma år spelade han Bachs ”Wohltemperiertes Klavier” offentligt i Stojunina-gymnasiet i Petrograd. Hans mor Sofia hade lärt honom spela piano. Hans uppfostran har av flera vittnen sagts vara opolitisk. Desto märkligare då att han i januari 1918 i samma skola vid elva års ålder spelade en egenkomponerad ”Sorgmarsch till minne av revolutionens offer” för piano. Vilka var dessa offer? Det ligger nära tillhands att tro, inte minst med ledning av titeln, att det gällde offer bland bolsjevikerna under inbördesstriderna. Men ceremonin i skolan sägs

ha varit ägnad dem som dödades i samband med protester mot Lenins upplösning av den konstituerande församlingen tidigare samma månad.

Sjostakovitjs föräldrahem tycks ha varit präglad av progressiv och närmast liberal anda och det uppläts som tillflykt för eftersökta, även bolsjeviker. Mostern Nadja vistades tidvis där och hon tycks ha varit den mest uttalat radikala i släktkretsen. Hon var känd för att dela ut bolsjevikernas flygblad i studentkretsar. Fadern Dmitrij Dmitrijevitj, som var ingenjör, dog 1922 och fick en traditionell ortodox begravning.

Sjostakovitj ägnade några år åt konservatoriestudier i Petrograd och så kom första symfonin som en explosion, när staden hade bytt namn till Leningrad. Det framgångsrika uruppförandet hindrade inte att symfonin ifrågasattes. Den har en satirisk och modernistisk sida men också en tragisk: det har talats om en blandning av Stravinskij och Tjajkovskij. Vid denna tid fanns en Förening för proletära musiker och en Förening för samtida musiker som båda förenades i kritik av vad man kallade en individualistisk och traditionell del av symfonin, inte lämplig i en arbetarstat.

Skulle man kunna betrakta den andra symfoni som följde 1927 som ”ett svar på rättvis kritik”, ett uttryck som Sjostakovitj egentligen långt senare förknippade med sin femte symfoni sedan uruppförandet av den fjärde inställts? I andra symfonin finns futuristiska inslag med drag av socialrealism som de föreskrivna fabriksvisslorna i instrumentariet men också en titel, ”Till Oktober”, och framför allt en text som kunde göra ett sådant synsätt rimligt. Den skrevs av Alexander Bezymenskij, med slutorden i Kommunistiska manifestet som motto: ”Proletärer i alla länder, förena er!”

Verket beställdes av agitprop-avdelningen på ett statligt förlag till vad man kallade tioårsminnet av oktoberrevolutionen. Ian MacDonald har i sin biografi *The New Shostakovitch* (1990) hävdad att det snarast får ses mot bakgrunden av en allmän radikalism, som frodades i student- och högskolekretsar, ännu tämligen oberoende av rådande partilinje. Men Nikolaj Malko säger i ett bidrag i Elizabeth Wilsons samling av vittnesmål i *Shostakovitch – A Life Remembered* (1994) att Sjostakovitj ansåg texten löjeväckande. Maxim har berättat att hans far på senare år avrådde honom från att dirigera verket. Det gällde för övrigt också tredje symfonin (”Första maj”).

Så snart andra symfonin var klar började Sjostakovitj arbetet med en opera inspirerad av Gogols berättelse ”Näsan” om en tjänstemans jakt på sin försvunna näsa som dyker upp i skilda skepnader innan den återförenas med sin ägare. Librettot är ett kollektivarbete som inkluderar tonsättaren själv, men det är oklart vem som skrivit vad. Operan accepterades av Malyj Opernyj Teatr i Leningrad men uppsättningen föregicks i juni 1929 av ett konsertframförande som Sjostakovitj egentligen motsatte sig: den skulle bli meningslös bara som musik utan

handling. Och det föreföll som om han skulle få rätt. Föreningen för proletära musiker kritiserade verkets ”formalism” och ”antisovjetiska eskapism”.

Det kunde först se ut som om stormen skulle blåsa över. Med uruppförandet den 18 januari 1930 är vi inne i ett nytt årtionde. Det var för övrigt bara tre dagar före det första framförandet av tredje symfonin. Operan blev en stor framgång. Två skilda rollbesättningar alternerade i 16 föreställningar under ett halvår.

Men sedan öppnades falluckan. En ny uppsättning av operan på Bolsjoj i Moskva i regi av Meyerhold planerades men ställdes in. Ett tecken på vad som skulle komma var totalförbudet av Bulgakovs skådespel redan före decenniesskiftet. Satiren som uttrycksmedel hade ingen plats i kulturlivet. Det var bara en av de gränser som drogs upp. Och för Sjostakovitj inleddes en balansgång på slak lina över en avgrund som hade skymtat redan på tjugotalet.

Michail Quadri – Sjostakovitjs utraderade vän

Magnus Ljunggren, professor emeritus i rysk litteratur

I sin Sjostakovitjroman *Tidens larm* låter Julian Barnes den 23-årige Sjostakovitj känna av de kyliga vindarna vid Stalins makttillträde 1929 och oroligt konstatera att hans kompositörskollega Misja Quadri har blivit avrättad.

Quadri? Vem var nu det? Inte vem som helst. En nära vän till Sjostakovitj som reste sig mot det begynnande Stalinförtrycket och fick plikta med sitt liv – långt innan terrorn satte in på allvar. Först nu börjar hans dramatiska öde bli känt, tack vare Memorial och ny rysk forskning. Dmitrij Sjostakovitj och Michail Quadri förefaller ha mötts första gången 1921. Då hade Quadri – ättling till en framstående invandrad italiensk arkitekt – just skrivit in sig i vid Moskvakonservatoriet. Sjostakovitj studerade vid Petrogradkonservatoriet. Det var nio år mellan dem: Quadri hade fyllt 24, Sjostakovitj 15.

Sjostakovitj ingick i en nybildad grupp unga kompositörer i hemstaden. Den gruppen inspirerade Quadri – som var en ledarbegåvning – till att skapa en egen cirkel med några närstående på konservatoriet. Petrogradkretsen skulle snart falla sönder men Moskvacirkeln visade sig livskraftig. Quadri kallade den ”Moskvasexan”, förmodligen med den legendariska ”Femman” som förebild – den som på 1860-talet hade revolutionerat den ryska musiken med namn som Musorgskij, Rimskij-Korsakov och Borodin. På fransk botten fanns nu också den modernistiska ”Les six”, med bl.a. Francis Poulenc och Arthur Honegger – kanske hade budet om deras framgångar nått Moskva.

Georgij Catoire med elever, medlemmar i Moskvasexan: Stående från vänster: Michail Quadri, Michail Tjeremuchin, Jurij Nikolskij, Michail Starokadomskij. Sittande från vänster: Vissarion Sjebalin, Lev Oborin, Georgij Catoire. Våren 1924.

http://www.conservatory.ru/sites/default/files/uploads/zurnaly/Musicus_53_Ovsyannikova.pdf

Quadri och Sjostakovitj strävade åt samma håll. "Moskvasexan" tog särskilt till sig Anton Bruckner och Aleksandr Glazunov (Sjostakovitjs lärare). På samma gång var de öppna (just som Sjostakovitj) för det ännu mer moderna. Quadri verkade intensivt för att få sin vän till Moskva och denne svarade snart på locktonerna. Vid två tillfällen såg flytten ut att vara ett faktum men så retirerade Sjostakovitj i sista stund, påverkad inte minst av sin mamma som varnade för att Moskva var skadligt för en ung mans hälsa: i Quadris miljöer förekom alldeles för mycket vodka.

Moskva lockade kanske inte minst därför att Sjostakovitj här fick ännu bättre gehör för det nyskapande i sin musik. En pianotrio han skrivit mottogs välvilligt i huvudstaden – i Petrograd/Leningrad hade den skällts för formalistisk. Quadri sökte på olika sätt propagera för den ännu tonåriges unika talang. Samtidigt såg Sjostakovitj till att spela Quadri på hemmaplan. 1923 framförde han där t.ex. Quadris opus 1, "Variationer för piano" – ett verk som var dedicerat till honom själv. På denna Quadris dedikation svarade han för övrigt med att tillägna Quadri både sin tonsättning av ett par fabler av Ivan Krylov och sin första

symfoni. I det första fallet formulerade han det så: ”Till Michail Vladimirovitj Quadri från den djupt tillgivne Dmitrij Sjostakovitj”.

Quadri var från första stund politiskt engagerad. Han hade kämpat i tsararmén i första världskriget och – till en början – på den vita sidan i inbördeskriget. När maktkampen efter Lenins död började hårdna och Stalin knöt allt mer makt i sin hand, bildade han – nu lärare på en musikskola - en underjordisk ”Demokratisk union” mot Stalinväldet. Han levde farligt, omgivningen kryllade av angivare. Den 31 oktober 1928, månaderna innan Stalins makt var total, greps han. Den 8 juli 1929 dömdes han så tillsammans med elva kamrater till döden för ”terrorism”, fyra dagar senare sköts han. 50 gruppmedlemmar skickades till Gulag. Det kan noteras att detta hände precis samtidigt som Varlam Sjalamov sändes i läger för ett antistalinistiskt flygblad. Detta var helt enkelt ögonblicket för det sista skälvande motståndet.

Foto av Quadri ur rättssak nr. R-40230. 30 oktober 1928. FSB:s centrala arkiv.

http://www.conservatory.ru/sites/default/files/uploads/zurnaly/Musicus_53_Ovsyannikova.pdf

För Sjostakovitjs del innebar det inträffade att han måste avsvära sig alla band med Quadri. Dedikationen försvann från hans symfoni. I hemlighet ska han ha stöttat den drabbade familjen materiellt, men han påminde sig aldrig mer Quadrans existens. Och detsamma gällde för medlemmarna i ”Moskvasekan”, av vilka flera – t.ex. Vissarion Sjebalin och Lev Oborin – skulle göra sovjetiska karriärer. De låg lågt med sina Quadriminnen.

Först med Sovjetunionens sammanbrott rehabiliterades ”terroristen”. Och nu grävs det alltså i de outtömliga ryska arkiven efter dokument och biografiska data. Den nyss bortgångne Memorialchefen Arsenij Roginskij har del i arbetet. Han skrev med några historikerkolleger preliminärt om ”Demokratiska unionen”. Idag fördjupas perspektivet, särskilt i en nypublicerad artikel om Quadris tragedi i tidskriften *Musicus*.

Sex Quadrikompositioner finns belagda, förutom pianovariationerna en sonat , en symfoni, en stråkkvartett, en tonsättning till några tavlor av Nikolaj Roerich (återigen dedicerad till Sjostakovitj) och orkestersviten ”En stad blir till”. En av vännerna i ”Moskvasekan”, Michail Starokadomskij, har uppgett att Quadri också stod för ett antal vokala kompositioner. Förhoppningen är att fler verk – förutom den lyckligtvis bevarade sonaten – ska kunna restaureras.

Östbulletinen, nr. 3, 2018, årgång 22

ISSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien

Redaktör och ansvarig utgivare: Ingmar Oldberg

Östbulletinen utkommer med fyra nummer per år och kan rekvireras i utskrift från:

ingmar.oldberg@gmail.com, tel. 073-0617592.

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726 Stockholm

Tidigare nummer av Östbulletinen finns tillgängliga på Sällskapets hemsida:
<http://www.sallskapet.org>